

ISBN	
Sertifika No	13423
Yayın Sıra No	xxx
Editör	Doç. Dr. Bahtiyar Aslan
Akademik Koordinatör	Emek Üşenmez
Tashih	Saadet Örmeci
Kapak Tasarımı	Sercan Arslan
Sayfa Düzeni	DBY Ajans
Baskı Tarihi	İstanbul, 2021
Baskı / Cilt	

Çalış Ofset Matbaacılık Ltd. Şti.
Davutpaşa Cad. Yılanlı Ayazma Sok.
Örme İş Merkezi No: 8 Topkapı / İst.
Tel. 0212 482 11 04 (Sertifika No: 12107)

Elektronik ortam ve tüm baskı hakları
Akademik Kitaplar'a aittir. © 2021

Alemdar Mah. Taşsavaklar Sokak No: 10 Kat: 3 D: 201

Karar Han - Cağaloğlu, Fatih / İstanbul

Tel: +90 532 576 54 30

www.akademikkitaplar.com • akademikkitaplar@gmail.com

ALİ ŞİR NEVÂİ VE ESERLERİ SEMPOZYUMU

BİLDİRİLER KİTABI

Editör
Doç. Dr. Bahtiyar Aslan

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	13
«МУҲОКАМАТУ-Л-ЛУҒАТАЙН» ҚЎЛЁЗМАЛАРИНИНГ ЧОҒИШТИРМА ТАҲЛИЛИ ВА АСАР ВАРИАНТЛИЛИГИ МАСАЛАСИ.....	15
Қосимжон Содиков	
COMPARATIVE ANALYSIS OF MANUSCRIPTS “MUHOKAMATU-L- LUG’ATAYN” AND THE ISSUE OF WORK VARIANCE	17
Sodikov Qosimjon	
АДАБИЁТ – ШАХСИЯТ ВА САНЪАТ КЎЗГУСИ	31
İbrohim Haqqul	
NAVOIY VA QALANDARIYLIK	3
Sayfiddin Rafiddinov	
ALİ ŞÎR NEVÂÎ ESERLERİNDE FÜTÜVVET GÂYESİNİN EDEBÎ YORUMU	
Prof. Dr. Nurbay CABBAROV	
АЛИШЕР НАВОИЙ ДЕВОНЛАРИНИНГ АНИҚЛАНГАН ЯНГИ НУСХАЛАРИ (2010–2020 ЙИЛЛАР)	
Афтондил Эркинов	
АБДУЛЛА ОРИПОВ ИЖОДИДА НАВОИЙ СИЙМОСИННИНГ ЎЗИГА ХОС ТАЛҚИНИ	63
Гулбаҳор Ашурова	
НАВОИЙ “ХАМСА”СИДАГИ УЧ ЎЛИМ ҲАҚИДА	73
Узоқ Жўрақулов	

НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЕТУК ТАДҚИҚОТЧИСИ	85
Тозагул Матёкубова	
Севинчой Якубова	
АЛИШЕР НАВОИЙНИНГ “САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА ДОРО ОБРАЗИ.....	91
Акрамжон ДЕҲҚОНОВ,	
NAVOIY FARDLARINING QOFIYA TIZIMI.....	
Hamroyeva Orzigul Jalolovna	
АЛИШЕР НАВОИЙ ОБРАЗ ЯРАТИШ МАҲОРАТИНИНГ ХАЛАФЛАРИ ИЖОДИДАГИ ТАДРИЖИ	
Дилфуза Авазова	
ТАРИХИЙ ДРАМАДА АЛИШЕР НАВОИЙ СИЙМОСИ.....	11
Вазираҳон Аҳмедова	
“ТУЛИ ВА НАВОИЙ” МУСИҚАЛИ ДРАМАСИНИНГ АДАБИЙ-БАДИИЙ МАНБАЛАРИ.....	12
Вазираҳон Аҳмедова	
ALISHER NAVOIY ASARLARIDA FANTASTIKA JANRI XUSUSIYATLARI	125
Muhamedova Saodat	
Abdullayeva Nurjahon Choriyevna	
НАВОИЙ АСАРЛАРИ ТАБДИЛИ ЖАРАЁНИДА МАТНИЙ ТАДҚИҚ УСУЛЛАРИ.....	135
Манзар Абдулхайров	
“ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР” ДОСТОНИДА ОДАМИЙЛИК ВА РАҲБАР МАЪНАВИЯТИ МАСАЛАСИ	14
М. Абдуллаева	
НАВОИЙ ИЖОДИДА ЕТАКЧИ МОТИВ.....	14
Ҳакимжонова Раъно	
NAVOIY AN’ANALARI TABIBIY IJODIDA	153
Amonov ShermuhammadNormurotovich	
NAVOIY TANBEHLARIDA TARBIYA MASALALARI	
Shoira Isayeva	

“AZAL NAQQOSHI TARH AYLARDA...”	165
Abdukamol Abdujalilov	
НАВОИЙ ТИЛИ – МИЛЛАТ БОЙЛИГИ	17
Аҳмад Қуронбеков	
“ЧИН ФИЗОЛИ” МУЎЖИЗАСИ	18
Аҳмад Қуронбеков	
НАВОИЙ АСАРЛАРИДА ИШҚНИНГ ТАРАННУМИ	19
Аҳмад Қуронбеков	
NAVOIY AN’ANALARI TAKOMILIDA NAZIRALARNING O’RNI	21
Adizova Iqboloy Istamovna	
НАВОИЙ АСАРЛАРИНИНГ МАТНИЙ ТАДҚИҚИ	221
Қувонов Зариф Омонбоевич	
NAVOYI SHUNOSLIKNING ECHIMINI KUTAYOTGAN MUAMMOLARI	229
Jumaxo‘ja Nusratullo Ataullo o‘g‘li	
ALISHER NAVOIY – O‘ZBEK ADABIY TILINI MUMTOZLIK DARAJASIGA KO‘TARGAN SIYMO	239
Baxtiyor Abdushukurov	
ALISHER NAVOIYNING “SAB’AI SAYYOR” DOSTONIDAGI ZAYD ZAHHOB OBRAZI TALQINIGA DOIR YANGICHA QARASHLAR.....	25
Umarov Sardorbek Akmalovich	
“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA TAMAGIRLIKNING QORALANISHI	
Ziyayeva Yulduz Temirxonovna	
ALISHER NAVOIY MUALLIFLIK KORPUSINI TUZISHNING LINGVISTIK JIHATLARI	267
G‘ulomova Nargiza Sa’dullayevna	
ALISHER NAVOIY SHE’RIYATIDA BAYT POETIK BIRLIGINING MUSHOHADA ETILISHI	271
Jo‘rayeva Nazokat Gulmuradovna	

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDA TAMAGIRLIKNING QORALANISHI

Ziyayeva Yulduz Temirxonovna

Alisher Navoiy Nomidagitoshkent Davlat O‘zbek Tili va Adabiyoti Universiteti
ziyayevayulduz@navoiy-uni.uz

Annotatsiya

Ushbu maqolada buyuk shoirimiz Alisher Navoiyning “Xamsa” dostonlaridan biri “Saddi Iskandariy”da insonga xos salbiy sifatlardan biri tama haqida so‘z boradi. Maqolani “Saddi Iskandariy” dostonida tamagirlikning qoralanishi” deb nomladik. Unda dostonidan parchalar keltirib, Navoiydek buyuk ijodkor tamani har qanday shaklini qoralaganiga to‘xtaldik. “Saddi Iskandariy” dostonida turli obrazlar misolida tama, tamagirlik insonga xos salbiy xususiyat ekanligi, oxir-oqibat insonni dunyoga, mol-mulkka, keraksiz orzu-umidlarga bog‘lab qo‘yishi, umidvorlikning oxiri voy bo‘lishi ochib berildi. Iskandar timsolida ham tamagirlikka yomon qusur sifatida qaragan bo‘lsa, Eron shohi Doroning o‘zga yurtlarga tamagir bo‘lishi o‘z boshini yegani bilan yakun topgan.

Ilmiy maqolamizda Tohir Xo‘jayevning “Saddi Iskandariy” hikmatlari” maqolasidan, T. Jalolovning “Go‘zallik olamida”, N. Komilovning “Xizr chashmasi”, I. Haqqulovning “Taqdir va tafakkur” kitoblaridan, shuningdek, bir qancha maqolalar va internet materiallaridan ijodiy foydalandik. E’tiborli jihat, shoir “Saddi Iskandariy”da ozgina tama ham insonga ko‘pdan ko‘p qayg‘u keltirishini,

inson dunyoda hech narsaga va hech kimga tama qilmasligi lozimligini badiiy boy tasvirlab bergan.

Tayanch soʻzlar: tama, tamagirlik, badiiy obraz, insoniy fazilatlar va salbiy nuqsonlar, mol-dunyo tama qilish, dunyodan kechish, tasavvuf, dunyoga umid bogʻlamaslik.

Hazrat Alisher Navoiy dahosi mana necha asrlar osha turkiy xalqlar qalbidan joy olib, ardoqlanib kelinadi. Buyuk mutafakkir oʻz asarlarida ezgu ideallar va porloq orzular choʻqqisidan turib insonga nigoh tashlaydi, olam va odam, ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik kabi tushunchalarni tahlil qiladi, ezgu niyati – olamni goʻzal, odamni benuqson koʻrmoq istagi bilan yashaydi.

Navoiyning “Xamsa” asari obrazlar xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Asarda turli toifa kishilarining insoniy fazilatlarini ochib berish qatorida salbiy nuqsonlarini ham koʻrsatib beradi. “Xamsa”ning beshinchi dostoni “Saddi Iskandariy” ham bu jihatdan ajralib turadi. Ushbu maqolamizda “Saddi Iskandariy” dostonida tamaning qoʻllanilishiga toʻxtalamiz. Buyuk soʻz sanʼatkori “Xamsa”ning yakunlovchi dostoni “Saddi Iskandariy”ni yozar ekan, dostonning VIII bobida “Xamsa” yozishdek ulugʻ ishni Tangri inoyati deb biladi. Bunday ulugʻ ish oʻzining ixtiyori bilan emas, Tangrining marhamati ila boʻlganidan baxtiyor shoir, baʼzi odamlarning katta-katta narsalarni tama qilib, qaygʻu-alamlarga giriftor boʻlishini aytib oʻtadi. “Tama – Navoiy asarlarida eng koʻp qoralangan nuqsonlardan. Insonni beburd, subutsiz qiladigan, yuzini qaro, hayotini zindonga aylantiradigan balo – bu tama. Shoir ajoyib bir fikrni bayon etadi: “Kim tamaga ulugʻdan ulugʻ ruju qoʻygan, yaʼni oʻta tamaparast boʻlsa, “koʻpdin koʻp qaygʻulik” – koʻp azoblarga duchor boʻladi”.¹

Ne tong boʻlsa koʻpdan-koʻpar qaygʻulik,

Tama boʻlsa kimga uluqdin uluq.²

Har bir kishi yuksak orzularni koʻzlashi, katta-katta narsalarga tama, yaʼni umid bogʻlashi va oqibat amalga oshmasdan qaygʻu-alamda qolishi mumkin. Hazrat Navoiy katta-katta orzularning roʻyobga chiqishida Tangrining inoyati-yu, taqdiriga yozilganligini sabab deb biladi va bunga shukur etadi!

¹ Xoʻjayev T. “Saddi Iskandariy” hikmatlari//Doʻstlik bayrogʻi. 2014.12-son. –B.5.

² Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.39.

Va lekin ne g'am Tengri aylab karam,
Ulug' muddao bersa, maqsud ham.³

Hazrat Navoiy o'ziga berilgan ulug' muddao va maqsadlariga yetisharkan, bunga tamagirlik, faqat orzu-yu xayol bilan emas, Tangrining inoyati bilan erishgan.

Shoir "Saddi Iskandariy"ning XI, XII, XII, XIV boblarida qadimgi fors-eron shohlaridan to'rt tabaqa – peshdodiylar, kayoniylar, ashkoniylar, sosoniy podshohlarga to'xtalib o'tadi. Ularning har biriga ta'rif berarkan, kayoniylardan bo'lgan shoh Kovusning dunyoni egallashi, dunyoni egallagach bunga qanoat qilmasdan, hatto yetti qavat osmonga ham tama qilgani aytiladi:

Yana tutti Kovus ofoqni,
Tamaayladi charxi nuh toqni.⁴

Dostonning yigirma uchinchi bobida Fors shohi Doroning Iskandarga boj talab qilib elchi yuborish voqeasi keltirilgan. Bunday talabdan jahli chiqqan Iskandar noo'rin tamagirlikni – aqlsizlik deb biladi. O'zidan kuchsizlarga kuchini ko'rsatishga o'rgangan Doro Iskandarni o'zidan past ko'rib, toj va taxt egalaridan xiroj talab qilishini kulgilik deb biladi.

Nahangeki bahr ichra bebok erur,
Gar ul suvda yuz ming durru pok erur.
Ne nav' ulg'ay ondin xiroj istamak,
Suvda durru ko'p bo'lsa boj istamak.
Bu yanglig' **tamannoni** qilg'on base,
O'zin suvda qildi baliq tu'masi.
Xiradmandlik keldi xursandliq,
Qulaysiz **tama** noxirandmanliq.⁵

Dengiz ichidagi dahshatli nahang suvda yuz minglab durri pok borligini biladi. Ammo nahang bunga beparvo. Ba'zi xomtamalar esa "suvda gavhar ko'p" deb, suvga shung'iydilar va ne ajabki, baliqqa yem bo'ladilar. Iskandar Doroni ana shunday xomtamalardan deb bilib, uni baliqqa yem bo'lishdek aqlsizlikdan

³ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.40.

⁴ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.57.

⁵ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.101.

ogohlantiradi. Ammo boj talab qilishdek tamagirlik oqibatida shoh Doro jang maydonida Iskandardan yengilib o'limga yuz tutadi. "Arastu hakim aytadi:

– Maishatga, yetarli mol-u davlatga ega bo'lgan kishi undan ortiqchasini talab qilmasin, chunki uning poyoni yo'qdir. Ortiqcha talab qilgan kishi juda ko'p falokatlarga duch kelad".⁶ Yuqorida shoh Doro ham o'zida mol-mulk bo'la turib ortiqchasini o'zgalardan undirishga uringani uchun falokatga uchradi.

Shoh Iskandar adolatli podshoh sifatida qaysi mamlakatni fath etsa, u yerning xalqiga himmat qilib avf bergan. "Iskandar obrazi xalq xohishi, orzu va irodasining timsoli bo'lib ko'rinadi. U donishmand tabibday jamiyat yaralarini tuzatadi".⁷ Masalan, Kashmirni bosib olganda, uning shohi Malludan zulm ko'rgan xalq xat yozib Iskandardan omonlik tilaganda, u lutf-marhamat ko'rsatadi. Iskandar o'z askarlariga xalqni azobga qo'ymaslikka, hech kimdan hech nima tama qilmaslik haqida farmon chiqaradi. Kimki birovdan bir qarich ip tama qilsa o'sha ip bilan bo'ynidan osilajagini, lekin shu yerlik xalq o'z ixtiyori bilan "omonlik moli" bersa, undan ba'zi birovlar foydalanishi mumkinligini bildiradi:

Qilib hukmkim, el qilib iztirob,
Kishidin **tama** qilmasun rishtatob.
Birovkim **tama** rishtaye qilg'usi,
Aning birla bo'g'zidin osilg'usi.⁸

Bunday adolatli qaror chiqarishi xalqqa ham, sipohga ham ma'qul keladi. Shoh o'zi tamadan yiroq bo'lgan holda o'z qo'l ostidagilarni ham bundan tiyishi naqadar olijanoblik. "Tama – jazosiz qolmaydi. Kim o'zgalardan "rashtaye" –qil ipchalik tama qilsa, u dorga aylanadi. Shu rishta dor bo'lib, bo'g'zidan osiladi".⁹ Shoir bir o'rinda gunohkorning gunohlariga sabab qilib tama va nafsni ko'rsatadi:

Ravokim ko'rib bu gazandi aning,
Tama eski to'niyu bandi aning.
G'araz nafsdin anga bu shumluq,
Yo'q ulkim, sanga qilsa mahkumliq.¹⁰

⁶ Durdonalar xazinası. –Toshkent: "Sharq", 1999. –B.24.

⁷ Jalolov T. Go'zallik olamida. –Toshkent: "G'afur G'ulom", 1979. –B.73.

⁸ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.182.

⁹ Xo'jayev T. "Saddi Iskandariy" hikmatlari//Do'stlik bayrog'I, 2014.12-son.

¹⁰ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.230.

Dostonning LXXIV bobida mashriqdan ganj topib, Mag'ribda ham xazina borligini eshitib, unga havas aylagan tamagir kishini tamagirliği tufayli halokatga yuz tutishi tasvirlangan. Sharqdagi xazinaga shukr qilmay, u yerdagi xatni o'qib

Mag'rib tomon yo'l olgan bu odamning tamagirliği shunday ko'rinib turadi.

O'qig'och ani **tomei xomkor**,

Dedi: "Ikkisidin bo'lay komgar..."¹¹

Xomtama necha yillab azob chekib, Mag'ribdagi xazinani topadi, ammo boshiga ajal yetib ikki xazinadan, va undan ham ortig'i jonidan judo bo'ladi. Hazrat Navoiy qanoatsizlik, va tamagirlik tufayli shu holga tushgan kishi orqali kishilarni sabrli va qanoatli bo'lishga chorlaydi.

Shoir LXXVII bobda jahonning bevafoqligini aytib bu dunyodan vafoni tama qilma deydi o'z ko'ngliga murojaat qilib:

Jahong'a chu yo'qtur baqo, ey ko'ngul,

Tama qilma andin vafo, ey ko'ngul.¹²

Shoir aytganidek, inson bu dunyoga tama qilgani bilan umrbod shu dunyoda qolib yasholmaydi. Hamma narsa o'tkinchi, vaqtinchalikdir. Hazrat Navoiy "Saddi Iskandariy"ning LXXXV bobida Buqrot Hakim tilidan mol-u ganj tama aylashni g'alati deb aytadi.

Yana dedi Buqroti farruxsirisht,

Ki: "El chun ko'rar har nedur sarnavisht.

Ne taqdirdur daf'i oson emas,

Kishi ko'rmayin oni imkon emas.

Qazo daf'ig'a solibon elga ranj,

G'alatdur **tama** aylamak molu ganj.¹³

Mazmuni: xalq peshonasiga nima yozilgan bo'lsa, shuni ko'radi. Kishining taqdirida bo'lgan narsani daf' etish oson emas, uni ko'rmayin iloj ham yo'q. Tangri insonni o'z himoyasida saqlamasa, odamga na ganj-xazina asqotadi, na

¹¹ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.356.

¹² Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.378.

¹³ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.399.

mol-mulk. Shuning uchun mol-mulkka tama qilish g'alati va bema'nilikdir. "Qanoat. Bu naqshbandiya tariqatining bosh talabi. Ya'ni, agar kishida qanoat bo'lmasa, boriga shukr etmasa, Alloh bergan rizqqa ko'nmasa, u tamagir bo'ladi, boshqalar moliga ko'z olaytiradi, natijada to'g'ri halol yashashdan chekinadi. Tama – bu qullik, chunki birovdan doim bir narsa kutib o'tirgan odam o'z nafsining quliga aylanadi".¹⁴ Hazrat Navoiy ana shunday ulug' fikrlari bilan insonlarni hamisha to'g'ri yo'l tutishga chorlaydi. "Navoiyni yetarli darajada bilish – adolat, diyonat va imon-e'tiqodini kuchiga ishonch demak. Ko'nglida shu ishonch g'olib bo'lgan odamlar soni jamiyatimizda qancha ko'paysa, insoniy muammolar harqalay kamayib boradi".¹⁵ Darhaqiqat, Navoiyning har bir bayti qat-qatiga insonni inson qiladigan fazilatlar, tiyilishi kerak bo'lgan nuqsonlar singib ketgan. Shoir har bir obraz, har bir insoniy fazilat yoki nuqsonda ijtimoiy-falsafiy mushohadakorlikka tayanadi. Insonning yashashdan maqsadi, hayot tushunchasini teran anglashi asardagi voqelikda aks ettirib beriladi. Hazrat Alisher Navoiyning "Xamsa" dostonlarini tom ma'noda insoniylik, odamiylik sifatlarini o'zida mujassam etgan bir butunlik deb oladigan bo'lsak, undagi g'oya va timsollar tarbiya hamda insonni to'g'ri yo'lga boshlaydigan ibrat xazinasidir. Dostonlarda shoir inson qalbini kemiradigan yomon sifatlarni haqiqat qalami ila tanqid etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xo'jayev T. "Saddi Iskandariy" hikmatlari//Do'stlik bayrog'i. 2014.12-son. –B.5.
2. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. –Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B.39.
3. Durdonalar xazinasini. –Toshkent: "Sharq", 1999. –B.24.
4. Jalolov T. Go'zallik olamida. –Toshkent: "G'afur G'ulom", 1979. –B.73.
5. Komilov N. Xizr chashmasi. –Toshkent: "Ma'naviyat", 2005. –B.14.
6. Haqqulov I. Taqdir va tafakkur. –Toshkent: "Sharq", 2007. –B.111.

¹⁴ Komilov N. Xizr chashmasi. –Toshkent: "Ma'naviyat", 2005. –B.14.

¹⁵ Haqqulov I. Taqdir va tafakkur. –Toshkent: "Sharq", 2007. –B.111.